

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-8-12>**Філатов Віктор Вікторович,**

кандидат юридичних наук, доцент

(Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8059-3736>

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ФОРМ РОБОТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У СФЕРІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті здійснено комплексний аналіз правових форм роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя. Досліджено такі правові форми роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя: 1) створення трибуналів Організації Об'єднаних Націй у постконфліктних державах; 2) сприяння в укладенні мирних угод сторонами конфлікту; 3) представництво на місцях задля допомоги державам у виробленні стратегій перехідного періоду; 4) захист окремих категорій жертв конфлікту (дітей, жінок, цивільних осіб); 5) забезпечення права на відшкодування; 6) створення тимчасових адміністрацій Організації Об'єднаних Націй; 7) надання допомоги в реінтеграції відчужених членів спільнот; 8) сприяння в документуванні порушень прав людини та насильства в постконфліктних державах. Автор систематизує такі особливості досліджених правових форм, як взаємозалежність і взаємозумовленість, одновекторність та цілеспрямованість, організаційно-правове втілення, безпосередній зв'язок з акторами та національним контекстом. Усі досліджені правові форми роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя автор поділяє на три групи: а) постконфліктні (їх реалізація відбувається в умовах, коли перехідні процеси вже почалися та є певні мирні домовленості між сторонами конфлікту, хоча іноді вони досить крихкі); б) доконфліктні (реалізуються перед початком активної фази конфлікту з метою мінімізувати її виникнення або максимально її відтягнути в часі та полягають у роботі із чинниками, які можуть призвести до ескалації і подальшого розвитку протистояння); в) супутні (застосовуються у процесі конфлікту для вирішення першочергових завдань перехідного правосуддя та пов'язані з вирішенням невідкладних завдань в інтересах окремих цільових груп).

Ключові слова: захист прав людини, міжнародно-правові акти, напрями та принципи, Організація Об'єднаних Націй, правові форми роботи, постконфліктний розвиток, перехідне правосуддя, соціальні потрясіння.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Механізми перехідного правосуддя, які сьогодні реалізуються в Україні, значною мірою залежать від правових форм роботи Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) в умовах перехідних процесів. Останні дають можливість не лише прискорити процес світобудування, а й розширити функціональні можливості національних інституцій, які задіяні у цьому процесі. Сьогодні дається взнаки відсутність комплексних наукових праць, у яких розкривається сутність моделі перехідного правосуддя, зокрема й положення щодо ролі ООН у процесі постконфліктного розвитку держав, яка гальмує перехідні процеси в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Питання правового статусу та мандату Організації Об'єднаних Націй у різні часи вивчали Астрід Джамар, Крістін Белл, Роджер Бартельс, Елізабет Баумгартнер, Матс Бердал, Марія Жоао Карапету, Емі Скотт, Кетрін Тернер, Грегорі Таунсенд, Роберт Форстер та інші вчені. Однак спеціальних досліджень правових форм роботи ООН в умовах постконфліктного розвитку держав у вітчизняній науці не проводилося, що вказує на актуальність вибраної теми дослідження.

Формування цілей статті. Метою розвідки є комплексний теоретико-правовий аналіз окремих правових форм роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Пропонуємо охарактеризувати правові форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя з оперттям на відповідні міжнародно-правові акти, що дасть змогу одночасно вирішити два питання: проаналізувати сутність окремих правових форм та ознайомитися з установчими документами ООН, на яких базується робота її структурних утворень.

Спочатку розглянемо створення трибуналів ООН у постконфліктних державах. У Доповіді Генерального секретаря ООН від 23 серпня 2004 р. зазначається, що практика створення трибуналів в окремих випадках допомагає в пошуках справедливості та дає жертвам конфлікту надію на невідворотність покарання для винних осіб. Однак у цій доповіді зауважено, що національна система правосуддя повинна бути первинним засобом забезпечення відповідальності. Лише в тих випадках, коли такої можливості немає, зростає роль міжнародної спільноти. Створення трибуналів ООН відбувається з метою забезпечення відповідальності за серйозні порушення міжнародних стандартів прав людини та норм міжнародного гуманітарного права [1].

Зарубіжні вчені схильні вважати, що практика міжнародних трибуналів не дає змогу запобігати виникненню конфліктів у майбутньому. Тобто вона є своєрідним засобом інституційної підтримки зруйнованої конфліктом національної системи правосуддя [2, с. 330]. Ключова проблема цієї правової форми ООН, на думку Роджера Бартельса, полягає у складності розмежування категорій «міжнародний» і «неміжнародний» збройний конфлікт. Також проблеми виникають щодо вирішення іншого питання, а саме забезпечення кримінального переслідування на постконфліктному етапі (коли сам конфлікт уже закінчився) або ж коли конфлікт триває та вже мають місце насильство і злочини [3, с. 668].

Розглянемо питання *сприяння в укладенні мирних угод сторонами конфлікту*. У листі Постійного представника Бельгії в ООН від 4 лютого 2019 р. на ім'я Генерального секретаря ООН зазначено, що участь представників ООН у процесах укладення мирних угод між сторонами конфлікту значно активізувалася, адже це стосується важливих ініціатив у межах перехідного правосуддя, які спрямовані на примирення та неповторення конфлікту в майбутньому [4]. У доповіді Спеціального доповідача з питання сприяння встановленню істини, правосуддю, покаранню та гарантіям неповторення від 7 вересня 2015 р. зазначено, що мирні угоди необхідні для визначення держави на конституційному рівні. Зокрема, це стосується форми правління, яка повинна гарантувати дотримання міжнародних стандартів прав людини, а також право участі громадянського суспільства в управлінні державою [5].

Певний зв'язок конституцій та мирних угод розкривається в науковій праці Кетрін Тернер, яка стверджує, що конституції та мирні угоди прагнуть встановити мир на національному рівні. Ці два документи можуть мати різну природу й характер, проте в постконфліктних ситуаціях вони часто поєднуються, а іноді взаємозамінні. Як приклад науковець наводить Конституцію Південної Африки, Дарфурську мирну угоду та Непальську всеосяжну мирну угоду, які у схожий спосіб регулюють і захищають економічні, соціальні та культурні права, виконуючи в результаті однакову функцію [6, с. 45]. Марія Жоао Карапету дещо уточнює поєднання конституцій та мирних угод. Вона вважає, що за допомогою останніх вирішуються досить важливі проблеми постконфліктного розвитку: звільнення політ'язнів, повернення переміщених осіб, залучення правопорушників до пошуку правди й примирення [7]. Астрід Джамар та Крістін Белл називають дуже важливу ознаку мирних угод у межах перехідного правосуддя – здатність поєднувати антагоністичні форми, які супроводжують суспільний перехід, наприклад амністію та притягнення винних до відповідальності (у мирних угодах визначаються підстави амністії, а також передумови послаблення санкцій, які не пов'язані з вчиненням тяжких злочинів) [8, с. 43].

Далі варто проаналізувати питання *представництва на місцях задля допомоги державам у виробленні стратегій перехідного періоду*. З приводу цієї форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя Емі Скотт зазначає, що представництво на місцях дає змогу подолати інституційні розбіжності в поглядах сторін конфлікту. Потенціал цієї форми може використовуватися для підвищення узгодженості міжнародних зусиль із розбудови миру. Зрештою, держава отримує стратегію перехідного правосуддя, яка унеможливить ризик повернення країни до конфлікту [9, с. 16]. Матс Бердал наголошує на тому, що в досліджуваній правовій формі роботи

ООН у сфері перехідного правосуддя розкривається архітектура миротворчості, яка скерована на реагування місій на події на місцях. Це покращує постконфліктні наслідки та дає можливість викорінювати практику насильства й порушення прав людини, а також виходити на етап сталого розвитку [10, с. 370].

Обговоримо *забезпечення права на відшкодування*. У межах реалізації зазначеної форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя досить важливо з'ясувати, чи був прямий і безперервний причинно-наслідковий зв'язок між понесеною втратою та протиправним діянням, тобто конфліктом. У цьому випадку йдеться не тільки про порушення норм міжнародного гуманітарного права (*jus in bello*), варто враховувати збитки внаслідок *jus ad bellum*, тобто ведення активних бойових дій [11, с. 606]. Реалізація зазначеної форми відбувається за рахунок компенсаційних комісій ООН, які фактично наділені інноваційними функціями та мають унікальну методологію. Базовим документом, який визначає сутність цієї правової форми роботи ООН, є Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права від 21 березня 2006 р. [12].

Грегори Таунсенд щодо цієї правової форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя зазначає, що вона беззаперечно встановила новий стандарт для установ постконфліктної компенсації. Успіх її реалізації пояснюється позитивним політичним контекстом, який сприяє ефективному відшкодуванню шкоди, завданої жертвам конфлікту [13, с. 344].

Проаналізуємо *захист окремих категорій жертв конфлікту*. У постконфліктних державах завжди будуть категорії жертв, які мають індивідуальний міжнародно-правовий статус та вимагають особливих гарантій захисту. Формування таких категорій може відбуватися за різними ознаками. З огляду на це ООН передбачила механізми правового захисту окремих груп постраждалих, які є вузькоспрямованими та орієнтуються на наслідки порушення прав постраждалих, фіксацію таких правопорушень, а також створення умов для відшкодування моральної і майнової шкоди. Для прикладу візьмо жертв катувань, які в умовах перехідного періоду вимагають особливого підходу на етапах як документування випадків катувань та жорстокого поводження, так і реабілітації. Усі зазначені аспекти врегульовані окремою Резолюцією Ради з прав людини від 12 квітня 2013 р., у якій наголошено на тому, що жертви катувань, гендерного чи сексуального насильства повинні брати безпосередню участь у процедурах відновлення правди (визначення винних у насильстві осіб) та відшкодуванні шкоди. Причому участь повинна ґрунтуватися на принципі недопущення отримання жертвами катувань повторної психологічної травми [14].

Реалізація зазначеної правової форми роботи ООН передбачає не лише надання конкретних гарантій, а й методологічне забезпечення цього процесу, яке засноване на подальшому оцінюванні ефективності підтримки, що надається інституціями ООН. Зокрема, у доповіді Генерального секретаря Ради безпеки ООН від 11 липня 2013 р. вказано, що методика оцінки якості допомоги жертвам конфліктів має вагоме значення та дає можливість відстежувати прогрес, відображати досягнуті результати, а також активізувати діяльність у потрібних напрямках. При цьому критерії оцінки ефективності такої допомоги постійно оновлюються, що забезпечує комплексність моніторингу [15].

Важливою формою роботи ООН у сфері перехідного правосуддя є *створення тимчасових адміністрацій ООН*. У процесі дослідження тимчасових форм управління в постконфліктних державах Роберт Форстер вказує на такі переваги роботи тимчасових адміністрацій ООН: 1) дають змогу скерувати публічну владу на шлях інституційних реформ; 2) сприяють просуванню домовленостей між сторонами конфлікту щодо примирення й пошуку історичної правди; 3) дають можливість вирішити питання політичної конкуренції між зацікавленими сторонами, які намагаються забезпечити собі доступ до державних ресурсів; 4) допомагають вирішити проблему нечітких інституційних мандатів, які обмежують свободу дій для окремих акторів, тобто учасників перехідних процесів; 5) сприяють рівномірному розподілу обов'язків публічної влади на перехідному етапі розвитку держави [16]. Таким чином, зазначена правова форма роботи ООН забезпечує виконання важливих завдань перехідного правосуддя, які пов'язані з процесами відновлення верховенства права та розбудовою ефективної системи владоутворення нової влади і громадянського суспільства.

У межах *допомоги в реінтеграції відчужених членів спільнот* як правової форми роботи ООН реінтеграція забезпечується в комплексі з реорієнтацією. Остання розуміється як надання допомоги колишнім комбатантам до початку довгострокового процесу реінтеграції з метою задоволення ключових потреб комбатантів і членів їхніх сімей. Своєю чергою реінтеграція передбачає процес трансформації комбатантів у цивільних осіб, тобто йдеться про соціально-економічні процеси, які відбуваються здебільшого на місцевому рівні та не обмежуються строками [17]. Варто зауважити,

що в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 12 січня 2009 р. «Зміцнення миру шляхом практичних заходів із роззброєння» наголошено на тому, що практичні заходи з роззброєння спрямовані на вирішення проблеми незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легким озброєнням. Це сприяє реінтеграції комбатантів та дає змогу сформувати ефективну стратегію управління зброєю, яка сприяє сталому процесу розбудови миру [18].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі. На підставі проведеного аналізу варто назвати такі особливості правових форм роботи ООН у сфері перехідного правосуддя: 1) взаємозалежність і взаємозумовленість (усі форми реалізуються в комплексі, хоча окремі з них можуть мати факультативний характер); 2) одновекторність та цілеспрямованість (розглянуті правові форми роботи ООН об'єднані однією загальною метою перехідного періоду – примиренням і досягненням сталого розвитку постконфліктної держави); 3) організаційно-правове втілення (кожна з проаналізованих правових форм реалізується спеціальними структурними інституціями ООН, які мають особливий мандат та зосереджені на конкретних формах роботи); 4) безпосередній зв'язок з акторами та національним контекстом (кожна правова форма візуалізована на рівні потреб окремих категорій осіб, які або брали безпосередню участь у збройному протистоянні, або стали жертвами конфлікту (наприклад, комбатанти, біженці, внутрішньо переміщені особи, цивільне населення, приймаючі громади)).

Перспективним напрямом наукового пошуку є аналіз практичних аспектів реалізації досліджених правових форм у межах перехідного правосуддя.

Список використаних джерел

1. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies : Report of the Secretary-General. 23 August 2004 S/2004/616*.
2. Meernik J.D., Nichols A., King K.L. The Impact of International Tribunals and Domestic Trials on Peace and Human Rights After Civil War. *International Studies Perspectives*. 2010. Vol. 11. № 4. P. 309–334.
3. Bartels R. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International criminal law review*. 2020. Vol. 20. P. 596–668.
4. Концептуальна записка для обговорення в Раді Безпеки на тему «Миробудування та підтримка миру: правосуддя перехідного періоду в умовах конфлікту та у постконфліктних ситуаціях» : лист Постійного представника Бельгії при Організації Об'єднаних Націй від 4 лютого 2019 р. на ім'я Генерального секретаря ООН. S/2020/98*.
5. Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff: General Assembly United Nations, 7 September 2015. A/HRC/30/42.
6. Turner C. Deconstructing Transitional Justice. *Law Critique*. 2013. Vol. 24. P. 193–209.
7. João Carapêto M. Challenges and Proposals on Transitional Justice Mechanisms. URL: https://www.researchgate.net/publication/310507555_Issues_challenges_and_proposals_on_Transitional_Justice_mechanisms (access date: 24.08.2022).
8. Jamar A., Bell Ch. Transitional justice and Peace Negotiations with a Gender Lens. New York : University of Edinburgh, 2018. 28 p.
9. Scott A. The United Nations Peacebuilding Commission: An Early Assessment. *Journal of Peacebuilding & Development*. 2008. Vol. 4. P. 7–16.
10. Berdal M. The UN Peacebuilding Commission: The Rise and Fall of a Good Idea. *Critical Perspectives on the Political Economy of Peacebuilding*. 2008. Vol. 11. P. 356–372.
11. Kazazi M. United Nations Compensation Commission and Liability for Use of Force. *ZaöRV*. 2018. Vol. 78. P. 603–607.
12. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law : United Nations Doc. A/RES/60/147 on 21 March 2006.
13. Townsend G. The United Nations Compensation Commission: Mass Reparations Apotheosis. *Loy. L.A. Int'l & Comp. L. Rev.* 2020. Vol. 31. P. 325–344.
14. Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment: rehabilitation of torture victims : Resolution adopted by the Human Rights Council on 12 April 2013 A/HRC/RES/22/21.
15. Measuring the effectiveness of the support provided by the United Nations system for the promotion of the rule of law in conflict and post-conflict situations : Report of the Secretary-General Security Council on 11 June 2013 S/2013/341*.

16. Forster R. Interim Governance Arrangements in Post-Conflict and Fragile Settings: Sixth Edinburgh Dialogue on Post-Conflict Constitution-Building. Stockholm : UK Foreign, Commonwealth & Development Office, 2019. 45 p.
17. Disarmament, demobilization and reintegration : Report of the Secretary-General General Assembly United Nations on 2 March 2006 A/60/705.
18. Consolidation of peace through practical disarmament measures : Resolution adopted by the General Assembly United Nations on 12 January 2009 A/RES/63/62.

References

1. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General. 23 August 2004 S/2004/616* [in English].
2. Meernik, J.D., Nichols, A., King, K.L. (2010). The Impact of International Tribunals and Domestic Trials on Peace and Human Rights After Civil War. *International Studies Perspectives*, vol. 11, no. 4, pp. 309–334 [in English].
3. Bartels, R. (2020). The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International criminal law review*, vol. 20, pp. 596–668 [in English].
4. Kontseptualna zapyska dlia obhovorennia v Radi Bezpeky na temu “Myrobutuvannia ta pidtrymka myru: pravosuddia perekhidnoho periodu v umovakh konfliktu ta u postkonfliktnykh sytuatsiiakh”: lyst Postiinoho predstavnyka Belhii pry Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 4 liutoho 2019 r. na imia Heneralnoho sekretaria OON [Concept note for Security Council discussions on “Peacebuilding and peacekeeping: transitional justice in conflict and post-conflict situations”: letter dated 4 February 2019 from the Permanent Representative of Belgium to the United Nations to the Secretary-General of the United Nations]. S/2020/98* [in Ukrainian].
5. De Greiff, P. (2015). Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. General Assembly United Nations, 7 September A/HRC/30/42 [in English].
6. Turner, C. (2013). Deconstructing Transitional Justice. *Law Critique*, vol. 24, pp. 193–209 [in English].
7. João Carapêto, M. (2016). Challenges and Proposals on Transitional Justice Mechanisms. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/310507555_Issues_challenges_and_proposals_on_Transitional_Justice_mechanisms [in English].
8. Jamar, A., Bell, Ch. (2018). Transitional justice and Peace Negotiations with a Gender Lens. New York: University of Edinburgh, 28 p. [in English].
9. Scott, A. (2008). The United Nations Peacebuilding Commission: An Early Assessment. *Journal of Peacebuilding & Development*, vol. 4, pp. 7–16 [in English].
10. Berdal, M. (2008). The UN Peacebuilding Commission: The Rise and Fall of a Good Idea. *Critical Perspectives on the Political Economy of Peacebuilding*, vol. 11, pp. 356–372 [in English].
11. Kazazi, M. (2018). United Nations Compensation Commission and Liability for Use of Force. *ZaöRV*, vol. 78, pp. 603–607 [in English].
12. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: United Nations Doc. A/RES/60/147 on 21 March 2006 [in English].
13. Townsend, G. (2020). The United Nations Compensation Commission: Mass Reparations Apotheosis. *Loy. L.A. Int'l & Comp. L. Rev.*, vol. 31, pp. 325–344 [in English].
14. Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment: rehabilitation of torture victims: Resolution adopted by the Human Rights Council on 12 April 2013 A/HRC/RES/22/21 [in English].
15. Measuring the effectiveness of the support provided by the United Nations system for the promotion of the rule of law in conflict and post-conflict situations: Report of the Secretary-General Security Council on 11 June 2013 S/2013/341* [in English].
16. Forster, R. (2019). Interim Governance Arrangements in Post-Conflict and Fragile Settings: Sixth Edinburgh Dialogue on Post-Conflict Constitution-Building. Stockholm: UK Foreign, Commonwealth & Development Office, 45 p. [in English].
17. Disarmament, demobilization and reintegration: Report of the Secretary-General General Assembly United Nations on 2 March 2006 A/60/705 [in English].
18. Consolidation of peace through practical disarmament measures: Resolution adopted by the General Assembly United Nations on 12 January 2009 A/RES/63/62 [in English].

Filatov Viktor,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor

(University of Customs and Finance, Dnipro)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8059-3736>

ANALYSIS OF LEGAL FORMS OF UNITED NATIONS WORK IN THE FIELD OF TRANSITIONAL JUSTICE

The article provides a comprehensive analysis of legal forms of United Nations work in the field of transitional justice. The author notes that the mechanisms of transitional justice, which are implemented in Ukraine today, largely depend on the legal forms of the work of the United Nations in the conditions of transitional processes. Moreover, these forms make it possible to speed up the peacebuilding process and expand the functional capabilities of national institutions involved in this process. The following legal forms of the work of the United Nations in the field of transitional justice were studied: 1) creation of United Nations tribunals in post-conflict states; 2) assistance in concluding peace agreements by the parties to the conflict;

3) field representation to assist states in developing transition strategies; 4) protection of certain categories of conflict victims (children, women, civilians); 5) ensuring the right to compensation; 6) creation of temporary United Nations administrations; 7) assistance in the reintegration of alienated members of communities; 8) assistance in documenting human rights violations and violence in post-conflict states. The author systematizes the following features of the studied legal forms: interdependence and interdependence, singleness and purposefulness, organizational and legal embodiment, direct connection with actors and national context. The author divides all researched legal forms of United Nations work in the field of transitional justice into three groups: a) post-conflict (their implementation takes place in conditions when transitional processes have already begun, and there are certain peace agreements between the parties to the conflict, although sometimes they are quite fragile); b) pre-conflict (implemented before the beginning of the active phase of the conflict in order to minimize its occurrence or to delay it as much as possible and consist in working with factors that can lead to escalation and further development of the confrontation); c) accompanying (applied in the conflict process to solve the priority tasks of transitional justice and related to the solution of urgent tasks in the interests of certain target groups).

Key words: protection of human rights, international legal acts, directions and principles, United Nations, legal forms of work, post-conflict development, transitional justice, social upheavals.

Надійшла до редколегії 01.09.2022